

Jakub Fabiś¹

Aktywność edukacyjna w starości a postawy tolerancji oraz uprzedzenia wobec przedstawicieli mniejszości w Polsce

Educational activity in old age and attitudes of tolerance or prejudice towards representatives of minorities in Poland

Streszczenie: Poniższy artykuł dotyczy tolerancji i uprzedzeń, jakie przejawiają osoby starsze. Celem badania było określenie zależności między aktywnością edukacyjną (korzystaniem z oferty edukacyjnej uniwersytetu trzeciego wieku) podejmowaną przez osoby starsze a ich postawą tolerancji, czyli stosunkiem do przedstawicieli mniejszości narodowych i religijnych, osób o innym kolorze skóry oraz osób homoseksualnych. Wszyscy uczestnicy badania byli polskimi seniorami (n=80). Założono, że osoby wykształcone będą wykazywały mniej uprzedzeń wobec przedstawicieli mniejszości. Wyniki pokazały, że słuchacze uniwersytetu trzeciego wieku są bardziej tolerancyjni wobec osób należących do wszystkich mniejszości niż ich niewykształceni rówieśnicy.

Słowa kluczowe: tolerancja, uprzedzenia, zniekształcenia poznawcze, starość, aktywność edukacyjna

Abstract: The study aimed to determine the correlation between the educational activity (understood as attending a university of the third age) undertaken by the elderly and their attitude of tolerance (understood as tolerance towards representatives of national and religious minorities, people of different skin color, and homosexuals). All study participants were Polish seniors (n = 80). It was assumed that educated people would show less prejudice against minority representatives. The results showed that third-age university students are more tolerant of all minorities than peers who do not participate in educational activities in late adulthood.

Keywords: tolerance, prejudice, cognitive distortions, old age, educational activity

1 Student SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny: Katowice, Śląsk, e-mail: jfabis98@gmail.com

Wprowadzenie

Żyjemy w stale starzejącym się społeczeństwie. Według raportu Głównego Urzędu Statystycznego (2014) w 2030 roku w Polsce mieszkać będzie ponad 8,6 mln osób powyżej 65 roku życia. W związku z postępującą globalizacją oraz zmianami społeczno-kulturowymi w Polsce, społeczeństwo staje się coraz bardziej zróżnicowane. Stanowić to może wyzwanie dla ludzi starszych przywiązanych do tradycyjnej wizji świata i społecznego ładu. Jednocześnie jednak coraz więcej seniorów podejmuje aktywność edukacyjną, co świadczy o otwartości na naukę, nowe doświadczenia, poznawanie świata. Skłania to do podjęcia badania nad związkiem istniejącym między aktywnością edukacyjną w starości a postawami tolerancji i uprzedzeń wśród polskich seniorów.

Tolerancja i uprzedzenia jako czynniki warunkujące funkcjonowanie społeczne

Tolerancja to uznanie prawa osób do własnych przekonań i postępowania zgodnie z nimi, nawet jeśli nie podobają się one innym, jednak przy jednoczesnym założeniu, że nie zagrażają one podstawowym wartościom i normom przyjętym w danej społeczności. Mówić o tolerancji można w sytuacji, kiedy osoba szanuje drugiego człowieka, jego poglądy i odmienność oraz nie próbuje wywierać na niego wpływu, w celu wymuszenia w nim zmiany. Tolerancja to też brak uprzedzeń i wydawania nieprzemyślanych osądów oraz aktywna postawa szacunku i akceptacji (Amrosewicz-Jacobs, 2004). Przedmiotem postaw tolerancji bądź uprzedzenia są przede wszystkim grupy obce, z którymi dana osoba się nie identyfikuje, takie jak mniejszości etniczne, seksualne czy narodowościowe. Stawanie się bardziej tolerancyjnym oznacza przełamywanie stereotypów, naukę nowych sposobów myślenia, odczuwania i zachowań, a w konsekwencji zmianę postaw.

Postawy składają się z komponentu poznawczego, emocjonalnego i behawioralnego. Na tej podstawie możemy też wyróżnić trzy typy ich źródeł. Ze źródłami poznawczymi można mieć do czynienia, kiedy postawa wykształca się w oparciu o przekonania dotyczące postrzeganych obiektywnych zalet i wad kogoś lub czegoś. W przypadku źródeł emocjonalnych osoba wykształca postawę, opierając się na uczuciach, jakie wzbudza w niej dane zjawisko, osoba lub grupa. Źródła behawioralne z kolei to takie, które jak pisze Aronson „wywodzą się z obserwacji własnych zachowań wobec obiektu postawy” (1997, s. 333).

Uprzedzenie to zazwyczaj negatywna postawa wobec członków danej grupy wynikająca tylko z faktu ich przynależności do niej (Aronson, 1997). Uprzedzenia wiążą się z wrogimi postawami, a swój początek mają w braku wiedzy, strachu, gniewie lub stereotypach (Allport, 1954; za: Aronson, 1997; Amrosewicz-Jacobs, 2004). Stereotyp to schemat reprezentujący daną grupę w świadomości członków społeczeństwa. Jest to zbiór sądów dotyczących cech członków stereotypizowanej grupy (Wojciszke, 2011).

Negatywne postawy wobec obcych (uprzedzenia) mogą pochodzić między innymi z poczucia postrzeganego zagrożenia dobrostanu grupy własnej przez wpływ grupy obcej, lecz także z poczucia konfliktu wartości i norm kulturowych. Zachowania takie tłumaczy między innymi teoria opanowania trwogi (Greenberg, Solomon, Pyszczynski, 1997), wskazując na źródło konfliktów odmienność, która zagraża światopoglądowi. Zagrożenie uznawanemu światopoglądowi jest z kolei burzeniem systemu, w którym się żyje, a to wywołuje lęk przed śmiercią, którego wyrazem jest agresja wobec inności. Towarzystwo osób z grupy obcej może wiązać się z odczuciem dyskomfortu, obawami przed agresywnym zachowaniem i uszczerbkiem na pozytywnej tożsamości społecznej (Bilewicz i Kofta, 2012). Czynniki powiązanych z niechęcią do grupy obcej jest wiele, a część z nich dotyczy osobistych przeżyć, cech osobowości jednostki lub środowiska, w którym dorasta jednostka (Bilewicz i Kofta, 2012). Sposób myślenia o innych i postawy wobec nich kształtują się właśnie dzięki szeroko pojętemu wpływowi społecznemu. Dodatkowo, negatywne nastawienie do grupy obcej łączy się z historycznymi wydarzeniami wiążącymi grupy (Bilewicz i Kofta, 2012). Kolejnym źródłem negatywnych postaw może być postrzegana hierarchia społeczna, sprawiająca że niektórym członkom społeczeństwa przypisuje się bardziej negatywne cechy niż innym (Bilewicz i Kofta, 2012). Ludzie mają tendencję do przypisywania pozytywnych cech osobom z grupy własnej i negatywnych grupie obcej. Negatywne stereotypy i uprzedzenia mogą przejawiać się w odczuwaniu zawiści czy pogardy oraz sprzyjać dehumanizacji i dewaluacji członków danej grupy (Bilewicz i Kofta, 2012).

Istnieją jednak sposoby na osłabienie uprzedzeń. Opierają się one głównie na obcowaniu grup większościowych z mniejszościowymi. Allport podkreślał, że grupy te powinny mieć jednakowy status i dążyć do wspólnych celów (Allport, 1954 za: Aronson, 1997). Ważne jest także, by grupy współpracowały, a ich kontakt był wspierany przez prawo albo obyczaj (Wojciszke, 2011). Kontakt może między innymi zredukować lęk międzygrupowy, zwiększać wiedzę na temat członków grupy obcej oraz pozwala odkryć podobieństwa z członkami grupy stereotypizowanej (Wojciszke, 2011).

W roku 2017 przeprowadzona została kolejna edycja Polskiego Sondażu Uprzedzeń (Malinowska, Stefniak, Witkowska, 2017). Celem badania było określenie postawy Polaków wobec grup mniejszościowych (obcokrajowców, muzułmanów, uchodźców, homoseksualistów). Dystans społeczny, będący wskaźnikiem uprzedzeń mierzono pytając, czy badany zaakceptowałby przedstawiciela mniejszości jako współpracownika, sąsiada lub małżonka członka rodziny. Wyniki wykazały większy dystans, a tym samym mniejszą tolerancję dla członków grup mniejszościowych, niż w poprzednich latach. Grupą, do której badani wykazywali największy dystans byli muzułmanie. Większość osób badanych, bo aż 77%, nie zaakceptowałaby przedstawiciela tej grupy jako małżonka/małżonki członka rodziny, a 56,4% nie chciałoby być jego sąsiadem. W sąsiedztwie osoby o orientacji homoseksualnej nie chciałoby mieszkać 32,5% badanych, a w sąsiedztwie uchodźcy 50,2%. Co ważne, mniejsze nasilenie dystansu

społecznego wykazywały osoby młodsze oraz lepiej wykształcone. W związku z powyższym, zasadne wydaje się bliższe przyjrzenie się związkowi wieku i wykształcenia z tolerancją lub uprzedzeniami.

Specyfika funkcjonowania poznawczego w starości

Starzenie się jest powiązane z mniejszą elastycznością w zachowaniach, poglądach i sądach. Efekt tego procesu nazywany jest sztywnością. Sztywność to forma oporu wobec zmian, pomimo istnienia dowodów na to, że zmiany te wpłyną pozytywnie na dobrostan człowieka lub stan jego zdrowia (Hill, 2009). Zwiększająca się wraz z wiekiem sztywność sprzyja działaniom bez głębszego rozważenia możliwych rozwiązań problemu oraz powierzchownemu sposobowi myślenia.

Sztywność jest czynnikiem uniemożliwiającym pełnię zdrowia psychicznego. Przeszkadza ona bowiem w odrzuceniu utrudniających adaptację przekonań, poglądów oraz postaw (Ellis, 1987). Sztywność i wywodzący się od niej trudny do modyfikacji światopogląd sprawia, że czasami starszym ludziom trudno jest czuć się komfortowo w obliczu zmian lub sytuacji niejednoznacznych. Nietolerancja na wieloznaczność może być źródłem uprzedzeń wobec obcych. Udowodniono że związana jest ona między innymi z etnocentryzmem (Keith, 2011).

Konstruktem powiązany ze sztywnością jest potrzeba domknięcia (*need for closure*; np. Kruglanski i Webster, 1996; Kossowska, 2005). Jest to skłonność do pozyskiwania wiedzy, która umożliwi sformułowanie pewnego sądu, którego nie trzeba będzie weryfikować na skutek napływu nowych informacji. Zgodnie z wynikami badań, potrzeba domknięcia rośnie wraz z wiekiem (Kossowska, Jaśko, Bar-Tal, 2012). Potrzeba domknięcia prowadzi do uproszczeń, a co za tym idzie do uprzedzeń. W badaniach nad związkiem pomiędzy potrzebą domknięcia a procesami grupowymi, udowodniono, że wzmacnia ona tendencję do faworyzowania grupy własnej i defaworyzowania grupy obcej (Shah, Kruglanski, Thompson, 1998). Dodatkowo, potrzeba domknięcia wiąże się z negatywnym nastawieniem do odmienności i pociąga ona za sobą uproszczone rozumienie (Golec i Fedrica, 2004). Wszystkie cechy sztywności i potrzeby domknięcia, ich korelaty oraz konsekwencje utrudniają codzienne funkcjonowanie osobom, które nie chcą do siebie dopuszczać istnienia nowych rozwiązań napotykających ich problemów i trzymają się swoich schematów. Sprzyja to zamykaniu się na zmiany w postawach. Dodatkowo, późna dorosłość wiąże się z negatywnymi oczekiwaniami dotyczącymi przyszłości i niechęcią do osób obcych lub pochodzących z mało znanych osobie grup mniejszościowych (Hill, 2009). Kolejny aspekt poznawczego funkcjonowania osób starszych, który wiąże się z ograniczonymi postawami tolerancji jest egocentryzm (Hill, 2009). Może mieć on dwojaką naturę. Czasami jest skutkiem przekonania, że jest się uprzywilejowanym w stosunku do innych ludzi, którzy powinni się zachowywać w określony sposób. Kiedy indziej wynika on ze skupienia się na swoich dolegliwo-

ściach i odcięciu od świata. W obu przypadkach może on prowadzić do zamknięcia i utrudnienia jakichkolwiek relacji z ludźmi.

Wysoki poziom sztywności w wieku starszym nie jest jednak nieunikniony. Znane są metody pomagające seniorom redukować sztywność i zapobiegać jej powstawaniu. Metody terapeutyczne, mające służyć temu celowi, to na przykład zachęcanie osób starszych do częstszego rozważania różnych możliwości działania. Innym sposobem jest skłanianie seniorów, aby szukali nowych doświadczeń lub próbowali reagować na typowe sytuacje w nietypowy sposób (Hill, 2009). Pojawieniu się zwiększonej sztywności poznawczej oraz innych zjawisk mogących wspierać negatywne postawy w stosunku do innych, może zapobiegać posiadana przez osoby starsze rezerwa poznawcza (Szeptowska, 2019). Są to zasoby poznawcze, pozwalające na zachowanie plastyczności mózgu, zdolności do adaptacji i radzenia sobie pomimo zmian zachodzących w mózgu (Stern, 2002). Analizując liczne doniesienia z badań psychologicznych, Szeptowska (2019) zwraca uwagę na fakt, że o poziomie tych zasobów decyduje wiele czynników takich jak wiedza zdobyta podczas życia, aktywność zawodowa i społeczna, zadowolenie z relacji, umiejętności językowe, a także, co jest istotne w kontekście opisanego badania, edukacja.

Wykształcenie jako zmienna związana z tolerancją

Niższym poziom wykształcenia wiąże się z większym poziomem uprzedzeń wobec grup mniejszościowych (Malinowska i in., 2017). Wydaje się, że wykształcenie osłabia stereotypowe myślenie lub lęk przed nieznanym, co w konsekwencji zwiększa tolerancję w stosunku do grup obcych. Założenie to wydaje się potwierdzać komunikat z badań CBOS (2014). Celem badania było określenie poziomu uprzedzeń oraz zakres tolerancji i stosunek Polaków do wybranych grup mniejszościowych (np. osób innej rasy, narodowości, wyznania, orientacji politycznej, orientacji seksualnej). Miało także zbadać czy istnieją potencjalne cechy (kategorie społeczno-demograficzne) wiążące się z negatywnym nastawieniem do innych (takie jak płeć, wiek, miejsce zamieszkania, wykształcenie, dochody czy udział w praktykach religijnych). Wyniki wykazały, że osoby z niższym wykształceniem częściej niż osoby z wyższym wykształceniem przejawiają negatywne postawy wobec osób innego wyznania, koloru skóry, narodowości, orientacji seksualnej oraz niesamodzielnych osób starszych. Co więcej, silniejszy poziom uprzedzeń wykazały również osoby znajdujące się w grupie najstarszych badanych (powyżej 65 roku życia). Wytlumaczeniem takich wyników mogą być potencjalnie opisane wcześniej zniekształcenia poznawcze u osób starszych.

Dysponując wiedzą, jaką dostarczyły wyniki powyższych badań, można zauważyć, że w obu przypadkach istnieje związek między wykazywanymi postawami tolerancji lub uprzedzeniami wobec grup mniejszościowych a wiekiem i wykształceniem osób badanych. Nasuwa się zatem pytanie o związek między kształceniem się osób w starszym wieku a ich postawami tolerancji. Czy samo kształcenie się wiązałoby się z wyż-

szym poziomem tolerancji? Wiemy, że osoby wykształcone są bardziej tolerancyjne, jednak wiemy także, że w starości działają mechanizmy i zniekształcenia poznawcze, które mogą postawy tolerancji utrudniać lub zaburzać.

Aktywność edukacyjna osób starszych umożliwia im doskonalenie się, ćwiczy umysł oraz pamięć. Co najważniejsze, wiąże się z przyjemnością odczuwaną przy poznawaniu nowych sytuacji zjawisk i ludzi (Błądowski, Dziegielewska, Szatur-Jaworska, 2006). Zgodnie z przytoczoną wcześniej hipotezą kontaktu, powinno to teoretycznie przyczynić się do zmniejszenia uprzedzeń w tej grupie. Samą aktywność definiować można jako skłonność do podejmowania inicjatywy i działania, oraz jako czynny udział w czymś. W znaczeniu tym jest ona dyspozycją realizowaną poprzez działanie (Chabior, 2011). Aktywność edukacyjną i społeczną podejmują wśród osób starszych głównie osoby wykształcone, o dobrym zdrowiu, posiadające dobre kontakty z rodziną oraz mające wystarczająco dobre warunki bytowe. Częściej są to kobiety i osoby mieszkające w miastach, gdzie mają dostęp do placówek kulturalnych oraz umożliwiających kształcenie się. Możliwości uczenia się osób starszych nie są gorsze od możliwości osób młodszych w tak dużym stopniu, jak przyjęło się przypuszczać (Lehr, 2006). O ile osoby takie gorzej radzą sobie w zadaniach takich jak zapamiętywanie listy głosek bezsensownych oraz nie mają opanowanych technik uczenia się, a ich nauka może być łatwiej zakłócona, to sama umiejętność uczenia się, jeśli elementy powiązane są treściowo, pozostaje praktycznie niezmienną. Ważne jest, że wśród funkcji jakie spełnia podejmowanie aktywności w wieku późnej dorosłości wymienia się funkcję adaptacyjną, która polega na lepszym przystosowaniu się do funkcjonowania w nowych sytuacjach społecznych (Błądowski, Dziegielewska, Szatur-Jaworska, 2006). W zakresie tych sytuacji społecznych umieścić można także kontakty z osobami obcymi, o różnym pochodzeniu czy orientacji seksualnej lub religijnej.

Starość wiąże się ze zmniejszoną tolerancją wobec odmienności. Powodem tego może być między innymi zwiększona sztywność poznawcza, potrzeba domknięcia, egocentryzm i negatywność. Jednakże badania wykazały ponadto, że czynnikiem związanym z większą tolerancją jest wykształcenie badanych. Założyć więc można, że osoby starsze edukujące się będą w stosunku do swoich nieedukujących się rówieśników bardziej tolerancyjni wobec osób od nich się różniących. Celem badania jest określenie związku między aktywnością edukacyjną w starości a postawami tolerancji w stosunku do grup mniejszościowych. Zakładamy, że osoby edukujące się (w porównaniu do nieedukujących się) będą przejawiały bardziej pozytywne nastawienia wobec grup mniejszościowych: osób o innej narodowości, innym wyznaniu, innym kolorze skóry oraz osób homoseksualnych.

Metoda

Grupę badawczą stanowiło 80 osób ($M = 68.30$, $SD = 5.42$), w tym 51 kobiet. Połowę badanych ($N = 40$; 27 kobiet, 13 mężczyzn; 27 osób o wyższym wykształceniu;

$M_{wiek} = 68,70$; $SD = 4,57$) stanowiły osoby aktualnie edukujące się. Osoby te zostały zrekrutowane spośród słuchaczy uniwersytetu trzeciego wieku. Drugą połowę stanowiły osoby nieedukujące się ($N = 40$; 24 kobiety, 16 mężczyzn; 8 osób o wyższym wykształceniu; $M_{wiek} = 67,90$; $SD = 6,184$). Zebranie danych trwało od stycznia do marca 2020 roku.

Aktywność edukacyjna. Osoby ustosunkowywały się do stwierdzenia „Jestem osobą aktualnie uczącą się (np. biorę udział w zajęciach realizowanych przez uniwersytet trzeciego wieku, uniwersytet, realizuję kursy itp.). Możliwe odpowiedzi: „TAK” lub „NIE”.

Nastawienie do grup mniejszościowych. Ankieta podzielona została na cztery części. Każda z nich zawierała zestaw sześciu tych samych twierdzeń, ale odnoszących się do różnych grup mniejszościowych. Grupami tymi były osoby o innej narodowości, o innym wyznaniu, innym kolorze skóry oraz osoby homoseksualne (CBOS, 2014). Osoby badane oceniały na skali od 1 („zdecydowanie się nie zgadzam”) do 7 („zdecydowanie się zgadzam”) jak bardzo zgadzają się z podanymi twierdzeniami.

Nastawienie do osób innej narodowości. Wykorzystaliśmy stwierdzenia o następującym brzmieniu: „Osoba innej narodowości powinna mieć w naszym kraju takie same prawa jak ja.”; „Zaakceptowałbym bliskie sąsiedztwo osoby innej narodowości.”; „Zaakceptowałbym inne niż polskie pochodzenie osoby, z którą miałbym się zaprzyjaźnić.”; „Zaakceptowałbym fakt, że moim współpracownikiem jest osoba innej narodowości.”; „Zaakceptowałbym przyjaźń między moimi dziećmi a osobą innej narodowości.”; „Wsparłbym członka swojej najbliższej rodziny, gdyby wszedł w związek z osobą innej narodowości.” ($\alpha = .93$).

Nastawienie do osób innego wyznania. Wykorzystaliśmy stwierdzenia o następującym brzmieniu: „Osoba innego wyznania powinna mieć w naszym kraju takie same prawa jak ja.”; „Zaakceptowałbym bliskie sąsiedztwo osoby innego wyznania.”; „Zaakceptowałbym inne niż moje wyznanie osoby, z którą miałbym się zaprzyjaźnić.”; „Zaakceptowałbym fakt, że moim współpracownikiem jest osoba innej wiary”; „Zaakceptowałbym przyjaźń między moimi dziećmi a osobą innego wyznania.”; „Wsparłbym członka swojej najbliższej rodziny, gdyby wszedł w związek z osobą o innym wyznaniu.” ($\alpha = .93$).

Nastawienie do osób o innym kolorze skóry. Wykorzystaliśmy stwierdzenia o następującym brzmieniu: „Osoba o innym kolorze skóry powinna mieć w naszym kraju takie same prawa jak ja.”; „Zaakceptowałbym bliskie sąsiedztwo osoby o innym kolorze skóry.”; „Zaakceptowałbym inny niż biały kolor skóry osoby, z którą miałbym się zaprzyjaźnić.”; „Zaakceptowałbym fakt, że moim współpracownikiem jest osoba o innym kolorze skóry.”; „Zaakceptowałbym przyjaźń między moimi dziećmi a osobą o innym kolorze skóry.”; „Wsparłbym członka swojej najbliższej rodziny, gdyby wszedł w związek z osobą o innym kolorze skóry.” ($\alpha = .96$).

Nastawienie do osób homoseksualnych. Wykorzystaliśmy stwierdzenia o następującym brzmieniu: „Osoba homoseksualna powinna mieć w naszym kraju takie

same prawa jak ja.”; „Zaakceptowałbym bliskie sąsiedztwo osoby homoseksualnej.”; „Zaakceptowałbym, że osoba, z którą miałbym się zaprzyjaźnić jest homoseksualna.”; „Zaakceptowałbym fakt, że moim współpracownikiem jest osoba homoseksualna”; „Zaakceptowałbym przyjaźń między moimi dziećmi a osobą homoseksualną.”; „Wsparłbym członka swojej najbliższej rodziny, gdyby wszedł w związek z osobą tej samej płci.” ($\alpha = .95$).

Wyniki badań

Tabela 1: Statystyki opisowe i korelacje między zmiennymi

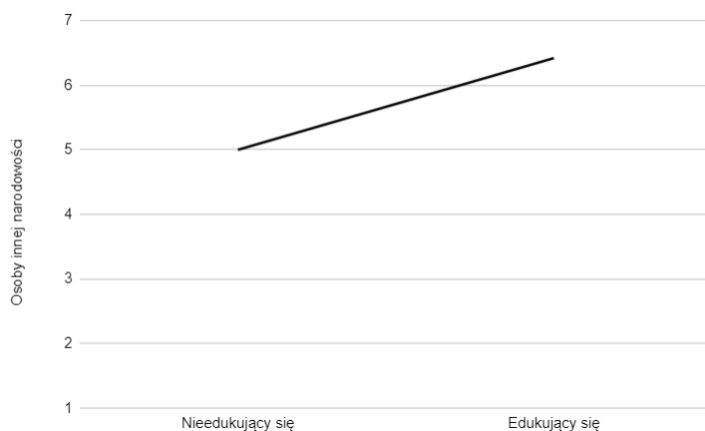
	Narodowość	Wyznanie	Kolor skóry	Orientacja seksualna	Edukujący się M [95% CI]	Nieedukujący się M [95% CI]
Narodowość	-	.473**	.671***	.465**	6.42 [6.19, 6.64]	5.00 [4.61, 5.40]
Wyznanie	.784***	-	.867***	.718***	6.21 [5.89, 6.54]	4.68 [4.28, 5.08]
Kolor skóry	.825***	.743***	-	.742***	6.42 [6.17, 6.67]	5.05 [4.60, 5.49]
Orientacja seksualna	.609***	.753***	.635***	-	6.00 [5.65, 6.34]	3.56 [3.07, 4.05]

Uwaga. Korelacje osób edukujących się ($n=40$) przedstawione są poniżej przekątnej, a korelacje osób nieedukujących się ($n=40$) powyżej przekątnej.

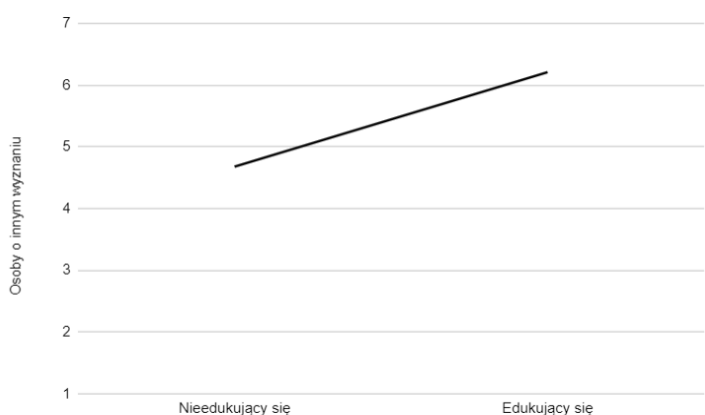
* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$

W celu określenia związku pomiędzy aktywnością edukacyjną seniorów a nastawianiem wobec grup mniejszościowych (osoby o innej narodowości, wyznaniu, kolorze skóry oraz osoby homoseksualne) przeprowadzona została wielowymiarowa analiza wariancji (MANOVA). Zgodnie z uzyskanymi wynikami edukujący się seniorzy (vs. nieedukujący się seniorzy) przejawiali istotnie bardziej pozytywne nastawienie do osób o innej narodowości ($F(1,78) = 39.25, p < .001, \eta^2 = .34$), innym wyznaniu ($F(1,78) = 36.14, p < .001, \eta^2 = .32$), kolorze skóry ($F(1,78) = 29.79, p < .001, \eta^2 = .28$) oraz osób homoseksualnych ($F(1,78) = 67.20, p < .001, \eta^2 = .46$). Różnice prezentowane są na kolejnych wykresach. Opisywany model został skontrolowany przez

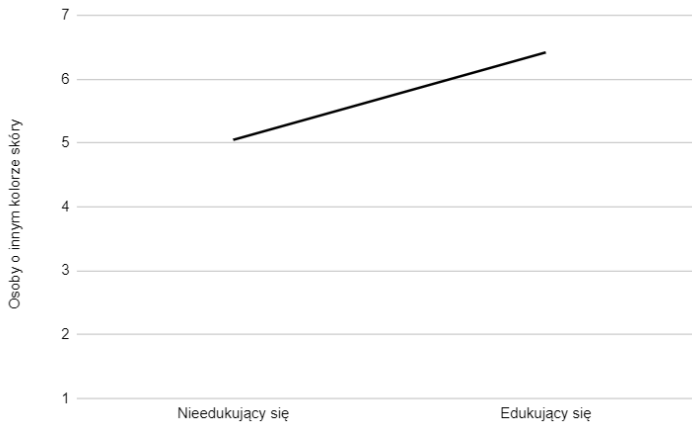
wykształcenie osób badanych, które okazał się być nieistotnym predyktorem nastawień do osób o innej narodowości ($F(1,77) = 3.17, p = .072, \eta^2 = .04$) oraz istotny predyktorem nastawień do osób o innym wyznaniu ($F(1,77) = 6.56, p = .012, \eta^2 = .08$), kolorze skóry ($F(1,77) = 4.85, p = .031, \eta^2 = .06$) i homoseksualnej orientacji ($F(1,77) = 6.73, p = .011, \eta^2 = .08$). Po uwzględnieniu zmiennej „wykształcenie” w modelu, efekt aktywności edukacyjnej pozostał istotny.

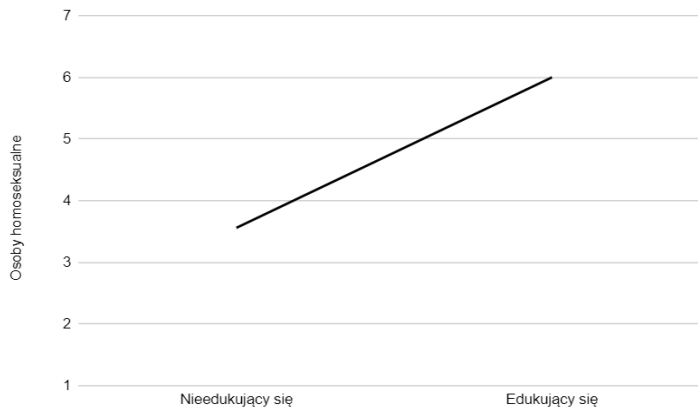
Wykres 1. Różnice średnich wyników nastawienia seniorów edukujących i nieedukujących się w stosunku do osób innej narodowości

Wykres 2. Różnice średnich wyników nastawienia seniorów edukujących i nieedukujących się w stosunku do osób o innym wyznaniu

Wykres 3. Różnice średnich wyników nastawienia seniorów edukujących i nieedukujących się w stosunku do osób o innym kolorze skóry

Wykres 4. Różnice średnich wyników nastawienia seniorów edukujących i nieedukujących się w stosunku do osób homoseksualnych

Dyskusja wyników

Celem pracy było zbadanie związku między aktywnością edukacyjną osób starszych a ich postawami wobec przedstawicieli grup mniejszościowych w Polsce. Grupę badawczą stanowiły osoby starsze, ponieważ wcześniejsze badania wykazały, że ich wiek wiąże się z mniejszą tolerancją wobec innych. Zakładano, że powodem tego zjawiska mogą być zachodzące wraz z wiekiem zmiany w funkcjonowaniu poznawczym, takie jak zwiększona sztywność, negatywność oraz potrzeba domknięcia (Hill, 2009; Bar-Tal, i in, 2012).

Stworzony kwestionariusz badał stosunek do osób innej narodowości, innego wyznania, osób o innym kolorze skóry oraz osób o orientacji homoseksualnej. Zgodnie z oczekiwaniami badanie wykazało, że osoby które podejmują aktywność edukacyjną (reprezentowane w badaniu przez słuchaczy uniwersytetu trzeciego wieku) wykazały się większą tolerancją wobec każdej z grup mniejszościowych.

O ile trudno wskazać jakiegokolwiek prowadzone wcześniej badanie, które skupiałoby się na związku aktywności edukacyjnej seniorów podejmowanej przez nich w czasie badania z ich postawami tolerancji i uprzedzeń, to wyniki powyższego badania zdają się korespondować z wynikami Polskiego Sondażu Uprzedzeń (Malinowska, i in., 2017) oraz raportem CBOS (2014), które wykazały związek między wykształceniem osób badanych oraz tolerancją i uprzedzeniami. Zarówno wspomniane wcześniejsze badania, jak i przedstawione powyżej badanie wskazują na związek edukacji z tolerancją/uprzedzeniami. Wyniki badania pozwalają przypuszczać, że aktywność edukacyjna wśród osób starszych mogłaby przynieść realne korzyści nie tylko samym edukującym się, ale także ich otoczeniu. Mogłaby pomóc seniorom lepiej przystosować się do postępujących przemian społeczno-kulturowych w naszym kraju. Osoby, które potrafią wyzbyć się uprzedzeń zapewne lepiej czują się w Polsce, w której coraz częściej na ulicy spotkać mogą osobę czarnoskórą lub homoseksualną niż ich nietolerancyjni rówieśnicy. Jednocześnie większa tolerancja wiąże się także z większym komfortem samych przedstawicieli mniejszości, którzy na pewno rzadziej spotkaliby się z wrogością ze strony starszych Polaków. Logicznym w tej sytuacji wnioskiem wydaje się, że istotne powinno stać się promowanie aktywności edukacyjnej wśród osób starszych przykładowo w mediach, do których takie osoby mają dostęp czy w środowisku lokalnym.

Głównym ograniczeniem prowadzonych badań była trudność w skompletowaniu grupy badawczej, a w konsekwencji niewielka liczba badanych. Spowodowane było to wybuchem pandemii COVID-19 w trakcie przeprowadzania badania. Przeniesienie badań od Internetu z kolei zawęziłoby próbę jedynie do aktywnych w sieci seniorów. Innym ograniczeniem był fakt, że uzyskane wyniki wskazują, że osoby, które podejmują aktywność edukacyjną mogą posiadać potencjalne cechy, które odróżniają ich od reszty osób w ich wieku, a których nie uwzględniliśmy w badaniu. Wiadomo było, co wynika z opisu aktywnych seniorów w literaturze, że są to osoby o dobrym zdrowiu, posiadające dobre kontakty z rodziną, wyższe wykształcenie i wystarczająco dobre warunki bytowe (Chabior, 2011). Podczas zbierania danych okazało się jednak także, że osoby edukujące się chętniej od innych badanych deklarowały chęć udziału w badaniu. Wyróżnienie większej liczby cech charakterystycznych dla grupy edukujących się seniorów może stać się celem innego badania, co pozwoli w przyszłości uwzględnić je, by uzyskać jak najbardziej rzetelne wyniki.

W przyszłych badaniach dotyczących tego tematu można dodatkowo rozszerzyć grupę edukujących się seniorów o takich, którzy podejmują inną aktywność edukacyjną, niekoniecznie będąc słuchaczami uniwersytetu trzeciego wieku. Dzięki temu

możnaby się dowiedzieć, czy uczestnicy innych form edukacji uzyskaliby podobny wynik jak słuchacze uniwersytetu trzeciego wieku. Celem kolejnego badania może być także określenie nasilenia potrzeby domknięcia wśród edukujących się i nieedukujących się osób starszych. Pozwoliłoby to sprawdzić czy osoby podejmujące aktywność edukacyjną wykazałyby większą tolerancję na wieloznaczność i mniejszą potrzebę domknięcia niż ich nieedukujący się rówieśnicy. Przydatne mogłoby okazać się także zdobycie większej ilości informacji na temat badanych, tak by móc ustalić, jakie środowisko sprzyja podejmowaniu przez seniorów aktywności edukacyjnej. Dzięki temu wiadomo byłoby w jakich środowiskach seniorzy robią to najrzadziej, co z kolei pozwoliłoby na ustalenie do jakich grup należałoby skierować działania promujące podjęcie tych aktywności.

Bibliografia

- Ambrosewicz-Jacobs, J. (2004). *Tolerancja. Jak uczyć siebie i innych*. Stowarzyszenie Willa Decjusza.
- Aronson, E., Wilson, T., Akert R. (1997). *Psychologia Społeczna Serce i Rozum*. Zysk i S-ka Wydawnictwo s.c.
- Bar-Tal, Y., Jaško, K., Kossowska, M. (2012). Need for closure and cognitive structuring among younger and older adults. *Polish Psychological Bulletin*, 43(1): 40–49. <https://doi.org/10.2478/v10059-012-0005-6>.
- Bilewicz, M., Kofta, M. (2012). *Wobec obcych. Zagrożenia psychologiczne a stosunki międzygrupowe*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Błędowski, P., Dzięgielewska, M., Szatur-Jaworska, B. (2006). *Podstawy Gerontologii społecznej*. Oficyna Wydawnicza.
- CBOS (2014). *Granice tolerancji – stosunek do wybranych grup mniejszościowych*. Komunikat z badań nr 149/2014. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_149_14.PDF
- Chabior, A. (2011). *Aktywizacja i aktywność ludzi w okresie późnej dorosłości*. Wszechnica Świętokrzyska.
- Golec, A., Federico, C. (2004). Understanding Responses to Political Conflict: Interactive Effects of the Need for Closure and Salient Conflict Schemas. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87: 750–763. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.87.6.750>.
- Greenberg J., Solomon, S., Pyszczynski T. (1997). Terror management theory of self-esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements. W: Zanna, M. (red.), *Advances in Experimental Social Psychology*, 29: 61–72. Academic Press.
- GUS (2014). *Prognoza ludności na lata 2014–2050*. <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Prognoza.aspx>
- Hill, R. (2009). *Pozytywne starzenie się. Młodzi duchem w jesieni życia*. Laurum.
- Keith, K. (2011). Ethnocentrism. W: Keith, K.(red.). *The Encyclopedia of Cross-Cultural Psychology. Volume II*. <https://doi.org/10.1002/9781118339893.wbeccp206>.
- Kofta, M. (2001). Stereotyp Spiskowy jako centralny składnik antysemityzmu. W: Kofta, M., Jasińska-Kania, A. (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 247–237.
- Kossowska, M. (2005). *Umysł niezmienny... Poznawcze mechanizmy sztywności*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Kossowska, M. (2006). O motywach sprzyjających vs. przeciwdziałających powstawaniu uprzedzeń. *Psychologia Społeczna*, 2: 13–22.
- Kruglanski, A. W., Webster, D. M. (1996). Motivated closing of the mind. *Psychological Review*, 103(2): 263–283. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.103.2.263>.
- Lehr, U. (2006). *Psychologie des Alterns*. Quelle & Meyer Verlag.
- Shah, J., Kruglanski, A., Thompson, E. (1998). Membership has its (epistemic) rewards; Need for closure effects on in-group bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75: 483–393. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.75.2.383>.
- Stefaniak, A., Winiewski, S.(red.). (2018) *Uprzedzenia w Polsce 2017. Oblicza przemocy międzygrupowej*. Wydawnictwo Stowarzyszenie Filomatów.
- Stern, Y. (2002). What is cognitive reserve? Theory and research application of the reserve concept. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 8(3): 448–60. <https://doi.org/10.1017/S1355617702813248>.
- Szczęch, B., Rostek, B., (2016). The Tolerance of Young, Well-Educated Poles. *Studia Pedagogica Ignatiana*, 19(4): 177–192. <https://doi.org/10.12775/SPI.2016.4.011>.
- Szepietowska, M. (2019). Rezerwa poznawcza jako czynnik determinujący poziom funkcji poznawczych u osób dorosłych – doniesienia wstępne. *Psychiatria i Psychologia Kliniczna*, 19(1): 32–41. <https://doi.org/10.15557/PiPK.2019.0005>.
- Wojciszke, B. (2011). *Psychologia Społeczna*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.